

Gabriel Liiceanu

O idee care ne-a sucit mințile

Avertisment. Acest text este lung: în computerul meu, are aproape zece pagini. Sarcina lui e ingrată: să explice cum de a putut ajunge omenirea, la un moment dat, în cea mai perversă fundătură a istoriei. Părăsiți-l în clipa în care simțiți că vă plictisiți. Și iertați-l pe autor. A fost convins că problema ne privește pe toți.

Recent, a apărut în limba română un volum de mici proporții prezentat astfel: „O carte obligatorie pentru noile generații cărora le place să viseze în anticamera unui coșmar pe care părinții lor l-au trăit”. *Anatomia unei stafii. Falimentul unei utopii întrupate*¹ a fost scrisă în 1981 de către Alain Besançon. Tema ei e limpede: e cu putință o „economie comunistă”? Cum arată în realitate economia „socialist-reală”? Citind-o, mi-am zis că o parte din istoria culturii este făcută din cărți-venin, dar și, în egală măsură, din altele pe care le-am putea numi „cărți-antiviperin”, compuse anume ca să blocheze efectul letal al mușcăturii viperine a gândirii.

Din păcate, ideile intră în lume fără un control prealabil al „calității” lor și nimeni nu poate anticipa cât de mortală va fi „mușcătura” gândirii unui autor care înalță, pe aparent neputincioasele

¹ Alain Besançon, *Anatomia unei stafii. Falimentul unei utopii întrupate*, trad. din franceză de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 2014

cuvinte, scena unei calamități viitoare. A interveni *post factum*, prin administrarea anti-veninului ideologic, este singurul fel în care putem rezista la sminteală, la reiterarea marilor rătăcirii ale omenirii. Aș numi mușcătura letală a gândirii *mușcătura utopic-paradisiacă*. Să încercăm s-o analizăm.

Sofismul celor „cinci moduri de producție”

După 1948, istoria se învâța în România în felul următor: orice copil afla la școală că istoria omenirii este succesiunea câtorva „orânduiri sociale” sau „moduri de producție”. Și anume: comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul și, iată, prezentat triumfal pe toate căile și având deja în URSS un trecut glorios de 30 de ani, proaspăt apărutul *socialism*. El era varianta embrionară a comunismului „în care vom intra”. După el, timpul istoriei se va închide asupra lui însuși. Omenirea va zburda pe o pajiște a eternității istoriei. Nu vom fi nemuritori, dar vom fi cu toții fericiți și egali. Și, cu toții, genii.

Acest mod de a înfățișa istoria semăna cu o casă-vagon: treceai dintr-o cameră în alta până ajungeai – și te instalai acolo pentru totdeauna – în ultima cameră. Punctul-terminus al istoriei era încăperea aceasta în care, odată ajuns, te pomeneai în raiul terestru.

Între primele patru camere și ultima era o mare deosebire: primele dădeau una din alta, printr-o arhitectură care se alcătuisese spontan, prin

simplică dezvoltare a „forțelor de producție” care generau, prin chiar nivelul lor, anumite „relații de producție”. Specific acestor orânduri pre-comuniste era creșterea lor organică. Ele se dezvoltaseră în succesiunea lor așa cum un copac trece de la vârsta de puiet la cea de arbore matur. Ca să se nască, ele nu fuseseră generate de proiecte politico-economice gândite mai întâi în detaliu și introduse apoi în realitate. Nici nu e de mirare că arătaseră cum arătaseră: pline de tot soiul de nedreptăți și bazate, toate, pe „exploatarea omului de către om”. Nimeni nu construiseră „științific”, într-un laborator al gândirii economice, feudalismul sau capitalismul și de-asta se și-nfățișau ele aidoma merilor sălbatici crescuți la margine de drum.

Dar, erai tentat să întrebi, nu reușise oare capitalismul, la capătul acestei creșteri organice a omenirii, să obțină un raport optim între producerea bunurilor și desfacerea lor pe o piață a liberului schimb? Nu regula oare „mâna invizibilă” a lui Adam Smith, cu o grație desăvârșită, raportul dintre producție și nevoile de consum? Nu se putea spera că, *prin reforme și rafinări juridice, financiare și politice succesive*, aceasta avea să fie forma economică matură și optimală a societății umane, modul nostru natural și ideal de a trăi laolaltă? Nu se obținuse oare în câteva dintre țările Occidentului, pentru toți membri societății, o calitate decentă a vieții?

Ei bine, nu! Era prea multă inegalitate în jur, ca să ne putem împăca cu gândul că asta e lumea în care vom trăi mereu! „Proletari din

toate țările, uniți-vă!” Capitalismul exalta individualismul și lăcomia. Și era evident că acestea erau generate de proprietatea privată. Nu spusese oare tânărul Marx că „proprietatea privată ne-a făcut atât de stupizi și de unilaterali, încât un obiect devine *al nostru* abia din clipa în care îl avem”²? (Când am citit prima oară propoziția asta, m-am întrebat cum trebuie, odată ajuns în comunism, să mă raportez la aparatul *meu* de bărbierit. Sau la puloverul albastru pe care-l primisem cadou de la mama când împlinisem 18 ani. Cum aveam să le folosesc, fără să devin stupid?) Cu cât proprietatea privată era mai prosperă, cu atât nesațul și setea de posesiune deveneau mai mari. Natura umană trebuia urgent modificată, apetitului nemăsurat trebuia să i se pună capăt. Iar pentru că proprietatea privată era vinovată de existența lui, ea trebuia suprimată. Omul bun și cumpătat avea să apară aici, pe pământ, în urma unei revoluții politico-economice. Comunismul se naștea ca un proiect antropologic realist și laic, bazat pe credința în posibilitatea unui angelism imanent realizabil cu mijloacele acestei revoluții economice.

Spre deosebire de orânduirile precedente, crescute în chip natural una din alta, comunismul apare ca un „artefact”. El este *construit*. Așa cum tehnica și arta dublează sau concurează demiurgic natura, comunismul concurează (propunându-și să o distrugă) forma naturală de organizare economică a societății. El apare ca un voluntarism extrem și se manifestă ca o *lovitură în istorie* soldată cu apariția unui „om nou”.

² *Manuscrise economico filozofice*, în Marx – Engels, *Scrieri din tinerețe*, Ed. Politică, București, 1968, p. 579

De-acum s-a terminat cu „omul căzut” din economiile pre-comuniste! Revoluția economică și politică e doar mijlocul de a „crea” *alt om*, unul care muncește voios (e „nealienat”), „omnilateral”, „bucurându-se în mod liber de simțurile lui”, pe scurt, „omul total”. Împărăția comunismului e din lumea de aici. Jos cu ipocrizia creștină! Paradisul e terestru, el aparține *acestei lumii*. Peste „omul nou”, ca să se nască, nu va mai sufla un Dumnezeu fictiv. Peste noua plămădă va sufla credința în masa proletară.³

E drept, odată cu ea, va intra în scenă și moartea. Dar una salutară. „Omul nou” se va desprinde, victorios și cu pumnul strâns, dintr-un munte de cadavre. Cel puțin la început, trupul său va fi scăldat în sânge. Socialismul debutează cu o scurtă perioadă de crimă planificată (reiterabilă apoi periodic, „după nevoi”, când trebuie găsiți vinovații pentru eșecul permanent): omul preistoric capitalist, care blochează intrarea în paradisul terestru, trebuie *exterminat*. N-avem ce face. Astea sunt „legile istoriei”. Modificarea premiselor economice ale vechii specii umane (apărute în jurul individualismului), care se va petrece după ce

³ Apariția năzuinței paradisiace în formă secularizată în gândirea politică a lui Marx a fost analizată de Horia Patapievici cu ocazia lansării cărții lui Vladimir Tismăneanu, *Diavolul în istorie*. Secularizarea începută în gândirea occidentală în secolul al XVI-lea a fost incompletă, spune Patapievici, lăsând în continuare loc pentru forme laic-baroce ale gândirii utopice. Diavolul a apărut în istorie tocmai pe fondul „secularizării incomplete”, care și-a dat roadele finale sub forma utopiei comuniste. Pentru Patapievici, diabolic prin excelență este actul concurențial al creerii „omului nou” – neo-antropogeneza marxistă –, care nu e altceva decât replica laică la creația divină în termenii utopiei comuniste. Așadar, „sucirea” minții moderne a avut loc, în termenii lui Patapievici, tocmai pentru că năzuința paradisiacă a rămas bine înfipțată în sufletele modernilor incomplet secularizați.

istoria își va fi primit baia de sânge, va face cu putință noua antropogeneză.

Comunismul e așadar demiurgic și criminal: pentru a crea, el trebuie mai întâi să distrugă produsul precedent al Creației ratate. Calea către „omul nou” trece în mod fatal printr-un viol planificat într-un laborator al gândirii economice și politice deopotrivă. Violul economic, pentru a fi înfăptuit, trebuie precedat de organizarea unui partid care, odată ajuns la putere, va curăța terenul (= va ucide cât e nevoie din populația fiecărei țări) în vederea construirii unei structuri economice inexistente până atunci. Și venind *după*, este evident că această structură este superioară celei care a precedat-o și pe care ea a distrus-o. Atunci vom înțelege cu toții, cei rămași în viață, că prețul de sânge al acestui „după” merita din plin să fie plătit.

Cum e cu putință ceva care nu e cu putință?

Dacă ar fi rămas în stadiul utopiei pure (adică al utopiei care nu are ambiția întrupării), nimănui nu i-ar fi trecut prin cap să socotească comunismul, eminentemente ficțional cum e, drept „a cincea orânduire” socială a istoriei și să-l treacă în revistă alături de comuna primitivă, sclavagism, feudalism și capitalism. Glisarea în registrul realității a unei pure irealități s-a putut efectua, sucindu-ne mintea, nu pentru că cineva (un partid – bolșevic, un stat – sovietic sau un om – Lenin) a reușit să „construiască” comunismul, ci pentru că un partid, un stat sau un om au

căpătat puterea *de a decreta* (în regim de teroare) că el se construiește sau că s-a construit deja. Prin comunism, istoria a transpus de fapt în viață, recurgând la crimă, povestea despre „hainele cele noi ale împăratului”. Cine va avea curajul să afirme că împăratul e în pielea goală va sfârși în Gulag.

Întreaga operație de sucire a minții începe de la *Manifestul Partidului Comunist*. Nu știu dacă cineva a observat că în primul rând al *Manifestului*, faimoasa metaforă a lui Marx privitoare la stafia comunismului – „O stafie bântuie Europa, stafia comunismului” – era total nelalocul ei. Stafia e urma spectrală a unei foste realități. E semnul ei postum și ireal. Dacă stafia comunismului bântuia de la o vreme Europa, însemna că ea își avusese precedentul real. Însemna că existase cândva un corp și că acum, bântuind spectral, el nu făcea decât să sperie somnul burgheziei cu amintirea isprăvilor sale de pe vremea când fusese viu. Or, lucrurile se petreceau exact pe dos. Comunismul nu existase niciodată în carne și oase, iar ca simplu proiect ficțional nu se putea nicicum întrupa. Care stafie, așadar? Ceea ce amenința și bântuia în mentalul colectiv evocat de Marx putea fi cel mult obsesia întrupării unui proiect al neantului, o irealitate care ar fi urmat, într-un regim al terorii, să fie prezentată ca reală. Exact ceea ce s-a întâmplat.

Nimeni nu se poate îndoii că proiectul a existat. În mod sigur în mintea lui Marx, Engels, Lenin, Stalin, Troțki, Mao, Pol Pot, Castro sau chiar în mintea unui tip primitiv ca Ceaușescu. A existat însă undeva și

întruparea lui? O cât de mică fărâmbă de „socialism real”? Răspunsul lui Besançon este: nu, ea n-a existat niciodată și nici nu va putea exista vreodată, indiferent de câte ori de-acum înainte vreun partid comunist va pune mâna pe putere și va declara că împăratul gol „are haine noi”, că, așadar, societatea „a intrat în comunism”. Economia socialistă pur și simplu nu funcționează. Ea seamănă cu proiectul unui avion care, construit, nu va zbura niciodată. De ce? Pentru că munca, lipsită de perspectiva posesiunii și a recompensei, este o himeră, iar planificarea producției și a distribuției la scara întregii societăți, fără auto-reglarea bazată pe cerere și ofertă, e pur și simplu imposibilă.

Desigur, asta nu e decât în mod aparent o veste bună. Faptul că o ficțiune (o dorință în principiu irealizabilă) nu poate intra niciodată în lumea reală nu ne oferă, din păcate, o garanție că ficțiunea va înceta să-și revendice la nesfârșit dreptul la imposibila ei întrupare. Indiferent cât va costa în „crimă peșină” perpetuarea acestei revendicări. Pentru că, deși comunismul este o construcție eminentemente împotriva firii și, ca atare, el este arestat în propria lui ficțiune, omenirea, fascinată de splendoarea himerei paradisiace, va relua la nesfârșit încercarea de a face imposibilul posibil. Starea de fapt a unei ficțiuni va fi întotdeauna neantul. Și totuși, a fost prima oară în istorie când ficțiunea (firavă prin irealitatea ei) s-a dovedit mai tare decât realitatea. Comunismul s-a ascuns întotdeauna după un „nu încă”, după „tocmai pe punctul să” și după irealitatea unui viitor atins asimptotic. Și niciodată, acolo unde „socialismul a învins”,

prezentul nu a fost atât de tare asuprit în numele acestui viitor fictiv. Întrucât mobilează lumea cu o ficțiune pe care o decretează reală (de pildă „epoca de aur”), comunismul este o minciună ontologică. O minciună ontologică este întruparea unei minciuni epistemologice: o realitate care, nefiind, se prezintă pe sine ca fiind.

Paradoxul final: socialismul nu există, așa mizer cum este, decât atâta vreme cât se sprijină pe capitalism

Oamenii nu pot realiza că ficțiunea economică creată într-un laborator al gândirii (chiar dacă ajunge să intervină în realitate) nu are același grad de existență cu structurile economice atestate de istoria reală. A face un colaj istoric, lipind o ficțiune de o realitate și dând ficțiunii statut de realitate prin însăși înscrierea ei în rând cu orânduirile *reale* ale istoriei, este marele sofism al comunismului.

Întrebarea pe care o ridică preluarea puterii de către comuniști este aceasta: cum va reuși oare partidul ajuns la putere să-i facă pe oameni să trăiască în ficțiunea care i-a adus pe comuniști la putere? Cum îi va face ea să mănânce, să se îmbrace, să locuiască, de vreme ce structurile naturale ale vieții economice au fost abolite? Cum, de vreme ce economia socialistă nu poate ieși niciodată din cadrul ficțional al proiectului ei? Cum poate ea asigura cantitatea necesară de bunuri de larg consum, de vreme ce piața liberă reglată de legea cererii și a ofertei a fost în principiu abolită? Cum, dacă în afara ei, nici un planificator,

oricât de genial ar fi, nu poate stabili dinainte ce cantitate de unt va consuma populația unei țări? O țară comunistă poate stabili cu precizie ce cantitate de tancuri urmează să se producă, dar nu poate planifica niciodată ce cantitate trebuie produsă dintr-un bun sau altul. Și nici, prin urmare, cum se poate imagina o distribuție constantă.

„Incoerența distribuției va face să se găsească brusc din abundență pantofi bărbătești numărul 44, excluzând orice altă măsură de pantofi, sacouri fără pantaloni, pantaloni fără sacouri, să dispară brusc ața de cusut, cuiele, margarina, apoi, curând, pantofii bărbătești, pantalonii și sacourile.”⁴

În 1980, la Erevan, intrând în cel mai mare magazin de articole optice cu gândul să cumpăr un aparat foto, mi-a fost dat să văd, expuse pe zeci și zeci de metri de rafturi, numai retroproiectoare... Există o schiță a lui Ilf și Petrov, în care un cumpărător intră într-un magazin și întreabă: „Ce aveți acolo, pe raftul de sus?” – „Fiare de călcat”, răspunde vânzătorul. – „Atunci dați-mi cinci, vă rog”.

Să ne imaginăm că la un moment dat comunismul s-ar instaura pe tot globul și că proiectul lui economic ficțional s-ar realiza până la capăt. Este neîndoielnic că, atunci, jumătate din populația globului ar muri de foame. Iar cealaltă jumătate s-ar salva în funcție de rapiditatea cu care partidul comunist aflat la putere ar decide să *recreeze* în mod spontan

⁴ Alain Besançon, *op. cit.*, p. 76

elementele structurilor economice capitaliste. Cartea lui Besançon demonstrează că „socialismul real” a subzistat fie primind pomeni (vezi, astăzi, Coreea de Nord) sau imitând / importând – când nu furând direct – tehnica de la țările capitaliste „încă” existente (pe care vrea mereu să le „ajungă din urmă și să le depășească”), fie promovând în mod ipocrit în propria țară, ca supapă de supraviețuire, rudimentele unei piețe libere. Pentru a putea susține că există și pentru a putea juca comedia „construirii” sale, socialismul este obligat să recurgă, în interior, chemându-le în permanență din culisele istoriei, la elementele capitalismului pe care afirmă că l-a distrus „definitiv”. El apelează în mod discret la „rămășițele” *singurului mod realist de a produce și de a schimba bunuri* creat de epoca modernă, demascându-le totodată drept cauză a eșecului său real și propunând în programe politice (fictive) „lichidarea ultimelor rămășițe ale capitalismului și ale mentalităților sale”. De fapt, „socialismul real” este o compoziție grotescă de sclavagism (muncă „patriotică” obligatorie făcută în silă și neplătită), neo-feudalism (organizarea pe feude în care taie și spânzură prim-secretarii de partid din județe – „tovarășii primi”) și capitalism în zdrențe.

Ce este o idee care sucește mințile?

Discutând odată cu Horia Patapievicici despre „sucirea” minții, prietenul meu mi-a spus: „Observă că în română există perechea «a

suci» și «a răsuci». Primul termen este peiorativ. Al doilea este rectificativ.” Și mi-a amintit de pasajele din *Republica* lui Platon în care se vorbește de „arta răsucirii” (518 d) întregului spirit către adevăr (sau de „răsucirea către lucrurile adevărate” – 519 b), operație care se impune după ce spiritul stă „sucit” cu fața către ceea ce are doar aparența adevărului. Răsucirea este anularea unei suciri, în vederea revenirii minții în postura optimă de percepere a adevărului. Toată copilăria mi-a fost bântuită de povești cu copii furăți cărora li se sucește un picior și sunt puși să cerșească. O minte sucită prin tortură ideologică este o minte care nu mai calcă drept. E o minte care a pierdut mersul ordonat al minții și orientarea către adevăr.

Timp de peste patruzeci de ani, în România și-n celelalte țări ale Europei de Est, „învățământul politic” a fost un ritual de sucire a minților. În prim-plan s-a aflat povestea cu „capitalismul” și „socialismul”. S-a trecut la scara societății o judecată care la nivel biologic ar suna așa: „Trupul pe care-l aveți de la natură nu e bun. În primul rând, el e diferit de la un om la altul. La unii e armonios, la alții proporțiile sunt greșite, la alții e de-a dreptul pocit. E oare normal ca unii să fie mai frumoși sau mai puternici ca alții? Normal e ca toți să fim egali. Să-i exterminăm pe cei care sunt deosebit de frumoși și a căror frumusețe se hrănește din trupurile împuținate și urâte ale celorlalți!

Să nu mai vorbim de faptul că trupurile din vechea societate sunt supuse la tot felul de boli. Nu trec bine doi-trei ani și fac cel puțin o

gripă (care, vă rugăm să observați, seamănă tare mult cu crizele din capitalism!). O să-l revoluționăm, o să obținem trupuri ferite de gripă și de orice altă boală, trupuri perfect armonioase și perfect sănătoase. Toți oamenii vor avea parte de frumusețe, «fiecare după nevoi».”

În spatele grotescului ei, comparația e perfect adevărată. Comunismul se poartă cu trupul natural al societății așa cum s-ar comporta ingineria genetică dacă și-ar pune în minte să revoluționeze specia umană. După ce ar promite crearea unei omeniri nemuritoare și de o frumusețe răpitoare, s-ar constata că, în realitate, ea a pus pe lume o specie în care toate exemplarele sunt pocite și toate urmează să moară în scurtă vreme de cancer. Adevărul e că asupra trupului societății nu se poate interveni decât prin reforme și ameliorări de tot soiul, exact în măsura în care se intervine asupra trupului uman cu ajutorul medicinei, sportului sau dietei. Dar în nici un caz prin revoluții care-și propun să scoată din pălăria istoriei societatea ideală.

Indiferent dacă specia umană a coborât din Eden sau s-a săltat în istorie ieșind din matca biologiei, viața oamenilor-laolaltă nu este și nu va fi niciodată raiul, ci încercarea perpetuă de a accede la un purgatoriu convenabil, punctat când și când cu sincope paradisiace. Perfecțiunea și absolutul nu sunt de pe această lume. A face o lume „mai dreaptă”, „mai bună” etc. este un proiect care ne stă la îndemână și care presupune inducerea permanentă în corpul social al unui grad sporit de raționalitate, reforme și șlefuiți de tot soiul. O „criză capitalistă” este o gripă

(firească) a societății, dar nu e un motiv pentru a ucide trupul sub pretextul că vrei să-l vindeci definitiv.

Însă vestitorii neobosiți ai fericirii, dreptății și egalității absolute nu se vor mulțumi niciodată să ne propună drept ideal o Norvegie sau o Elveție „capitaliste”. Iar când ne vor fi condus pe toți, cu surle și trâmbițe, într-o Coree de Nord planetară, nu vor mai avea cui să ceară scuze pentru măgăria pe care ne-au făcut-o. Și nici noi nu vom mai avea pe cine să tragem la răspundere. La capătul noii revoluții, vom fi cu toții morți de mult.